

بررسی قصه در قرآن کریم

خداوند قصه گو

ناصر نادری

بر همین اساس، ابعاد اعجاز و جاودانگی قرآن کریم، علاوه بر «جاذبه‌ی معنوی» (معنایی) - که مفسران همچون غواصانی قرن‌هاست در کند و کاو اعماق آن غوطه‌ورند - دارای جاذبه‌ی زبانی (هنری) است.

اهداف قصه‌گویی در قرآن

قصه‌های قرآن برای سرگرمی و لذت هنری محض نیامده‌اند، بلکه منظور از آن‌ها «هشدار» (انذار)، «عبرت گرفتن» (اعتبار) و بیان اصول و احکام و نکته‌های تربیتی و اخلاقی است. دلایل قصه‌گویی در قرآن عبارت‌اند از:

- تربیت و آموزش و بیان حقایق برای هدایت بشر با شیوه‌ی مؤثر قصه‌گویی؛
- استفاده از بهترین روش‌ها برای تفهیم جذاب و بیان مفاهیم سنگین عقلی در قالب مثال‌های محسوس که همانا ذکر مثال و روایت سرگذشت است.
- ایجاد جذابیت و کنش در مسیر مبارزه با تحریف‌های تاریخی، با استفاده از عنصر شیرین قصه‌گویی؛
- روایت حوادث تاریخی برای عبرت آموزی و اندیشه‌ورزی و انتقال تجربه‌ها و تبیین آموزه‌های متفن و راهگشا و زندگی‌بخش در قالب قصه و حکایت.

تفاوت قصه‌های قرآن با قصه‌های بشر

در یک تقسیم‌بندی، قصه‌ها سه گونه‌اند: واقعی محض، تخیلی محض و واقعی - تخیلی. قصه‌های قرآن از نوع اول (واقعی محض) هستند و حاصل تخیل (ساختگی) نیست. در حالی که قصه‌های بشر عمدتاً زاییده‌ی ذهن و تخیل او هستند. در قصه‌های واقع‌گرایانه (رئالیستی) نیز حوادث از کانال ذهن و خیال نویسنده، پردازش نو و خیالی می‌شود. قصه‌های قرآن توالی و تسلسل ظاهری ندارند و به ندرت یک قصه از شروع تا پایان در یک سوره آمده است. فقط داستان حضرت یوسف (ع) این گونه نیست؛ یعنی به شکل «تقطیع» (قسمت قسمت) آمده است. قصه‌های قرآن دقیقاً بر مبنای مستندات تاریخی و اصل «واقع‌گرایی» به روایت حوادث پرداخته‌اند.

اشاره

واژه‌های «قصه» و «قرآن کریم» برای شما آشنا هستند. اغلب شما همه یا برخی قصه‌های قرآن را می‌دانید. جالب است بدانید: حدود ۱۱۶ قصه و حکایت در قرآن وجود دارد و ۶۳ سوره از ۱۱۴ سوره‌ی قرآن کریم حاوی قصه و حکایتی است و این یعنی بیش از نیمی از سوره‌های قرآن کریم با هنر قصه‌پردازی به انتقال پیام پرداخته‌اند. به عبارت دیگر، ۱۰۰۰ آیه در زمینه‌ی قصه و حکایت در قرآن کریم وجود دارد!

قصه و قصه‌گویی از مظاهر کهن فرهنگ و هنر بشر به شمار می‌روند و البته از ابزارهای مؤثر ارتباط و آموزش. این عنصر در انتقال تجارب پیشینیان به پسینیان و تبادل تجارب ملل به یکدیگر بسیار مفید بوده است.

به راستی چرا قرآن کریم، کتاب آسمانی مسلمانان، که برای «هدایت معنوی» از جانب خدا فرستاده شده، به قصه و قصه‌گویی توجه کرده است؟ در صفحه‌ی «در ساحل قرآن» شما ضمن شناخت کلی از وضعیت قصه در قرآن کریم، در هر شماره از مجله با نکته‌های تربیتی و آموزشی یکی از قصه‌های قرآن آشنا خواهید شد. البته آنچه خواهد آمد قطرهای در برابر دریاست و آن نیز مرهون تلاش‌های علمی و سترگ برخی از پژوهشگران و نویسندگانی است که در حوزه‌ی قصه در قرآن و تفسیر قصه‌های قرآن از منظر تربیتی و... کوشیده‌اند.

چرا قرآن کریم قصه می‌گوید؟

قرآن کریم کتاب قصه نیست، بلکه کتاب «هدایت بشر» است و در صدد تعبیر و تفسیری معنوی و قدسی از هستی، انسان، ارزش و معرفت، و نیز آدمی را به مسیر خوشبختی جاودانه رهنمون می‌سازد. قرآن در این مسیر، در لابه‌لای آیاتش، «زبان عقل» و «زبان قلب» دارد؛ چرا که هم از قابلیت‌های براهین و استدلال‌های عقلی برای اقناع و باورپذیری مخاطبانش استفاده می‌کند و هم با بیانی ظریف و هنرمندانه، برای تأثیرگذاری در لایه‌های درونی وجود مخاطبان تلاش می‌کند و قصه‌گویی یکی از این روش‌هاست. به عبارت دیگر، قرآن می‌خواهد علاوه بر تسخیر دنیای ذهن بشر، به تار و پود احساس او نیز نقب بزند.

این قصه‌ها با «گزینش حوادث و حذف جزئیات نقل می‌شوند و با «تکرار» (مکرر گویی) برخی فرازهای تاریخی، در صدد القای مفاهیم خاص و عمیق هستند. البته تکرار این قصه‌ها با تعابیر گوناگون، به شکلی خلاق صورت گرفته است. در قصه‌های قرآن، اصالت با «محتوا» (پیام) است.

در ضمن، قرآن گاهی با مخاطب قرار دادن شخصیت‌های قصه‌های خود، آنان را زنده می‌نگارد.

از ویژگی‌های دیگر قصه‌های قرآن «راست‌گویی محض» است؛ چرا که راوی و قصه‌گو خداوند علیم و بصیر است و روایت قصه با زاویه‌ی دید علم و بصیرت مطلق حق تعالی، بدون هیچ نادراستی، خواهد بود. در لابه‌لای قصه‌های قرآن، جملات معترضه آمده‌اند که هدف از آن‌ها «القای گزاره‌های معنوی و هدایت‌بخش» است. و نکته‌ی آخر اینکه در قصه‌های قرآن، در توصیف صحنه‌ها و موضوعات مربوط به مسائل جنسی، زبانی پاک و کلامی عقیف و همراه با پرده‌پوشی به کار رفته است.

مفهوم «قصه» در قرآن

در قرآن کریم، کلمه‌ی «قصه» و جمع آن «قصص» نیامده ولی شکل مصدری آن، یعنی «قَصَصَ» هفت بار ذکر شده است. از این هفت مورد کاربرد به شکل اسم، شش مورد به معنای داستان و حکایت و تاریخ و قصه و فقط یک مورد (کهف/ ۶۴) در معنای اصلی لغوی یعنی «پی‌جویی و دنبال کردن» استفاده شده است. به شکل «فعل» هم، این کلمه در قرآن کریم در ۹ صیغه و در کل ۲۷ مورد به کار رفته و در همه‌ی موارد همچنان به همان معنی قصه حکایت است؛ جز در یک مورد (قصص: ۱۱) که به معنای اصلی «پی‌جویی» است. البته به جز واژه‌ی قَصَص، در قرآن کریم از واژه‌های زیر نیز برای مفهوم «قصه و حکایت» استفاده شده است: «تَبَاءَ» به معنای خبر؛ «حدیث» یعنی خبر، روایت، تازه و نو؛ «مَثَل» به معنی عبرت و آگاهی از احوال گذشتگان و «اسطوره» به معنای افسانه و داستان تخیلی که بین اعراب جاهلی رواج داشته است.

نکته‌ی مهم این است که مفهوم «قصه» در قرآن کریم، با مفهوم «داستان» در حوزه‌ی ادبیات داستانی امروز (چه روایتی

و چه نمایشی) فرق دارد. قصه در قرآن یعنی سرگذشت‌ها و داستان‌های واقعی از پیامبران و شخصیت‌های حق و باطل دوران گذشته و حوادث تاریخ اسلام. اینکه در قرآن عبارت «قَصَصِ الْقَصَصِ» به معنی «بخوان و برگو» آمده، مؤید این است که در قرآن کریم «قصه‌گویی» وجود دارد نه «قصه‌نویسی».

قرآن چه قصه‌هایی گفته است؟

پژوهشگران حدود ۱۱۶ قصه و حکایت را در قرآن بر شمرده‌اند و برخی در طول قرن‌ها آن را به دو شکل «ترتیب تاریخی» یا «ترتیب قرآنی» در قالب کتاب‌های «قصص الانبیاء» یا «قصص القرآن»، گردآوری، بازنویسی، بازآفرینی و برخی همراه با تفسیرهای ادبی، تربیتی، عرفانی، تاریخی و... ارائه داده‌اند.

در قرآن کریم، قصه‌ی ۲۵ پیامبر و اقوام آن‌ها بیان شده است: قصه‌ی حضرت آدم، حضرت ادریس، حضرت نوح، حضرت هود، حضرت صالح، حضرت ابراهیم، حضرت اسماعیل، حضرت اسحاق، حضرت لوط، حضرت یعقوب، حضرت یوسف، حضرت ایوب، حضرت ذوالکفل، حضرت شعیب، حضرت موسی، حضرت هارون، حضرت داوود، حضرت سلیمان، حضرت یونس، حضرت الیاس، حضرت یسع، حضرت عزیز، حضرت خضر، حضرت زکریا، حضرت یحیی و حضرت عیسی علیه‌السلام.

بعضی از قصه‌های دیگر نیز عبارت‌اند از: قصه‌های اصحاب اُخدود، اصحاب ایکه، اصحاب حجر، اصحاب رس، اصحاب رقیم، اصحاب سبت، اصحاب فرعون، اصحاب فیل، اصحاب کهف، اصحاب مدین، ذوالقرنین، سپاه ابرهه، فرعون و هامان، قارون، قوم الیاس، قوم تُبع، قوم فرعون، مومن آل عمران، یاجوج و ماجوج، هابیل و قابیل.

منابع

۱. تحلیلی از قصص قرآن، محمد تقی ملبویی، امیرکبیر، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۶.
۲. ریخت‌شناسی قصه‌های قرآن، محمد حسینی، ققنوس، تهران، ۱۳۸۲.
۳. قرآن‌شناسی، محمد مهدی فولادوند، الست فردا، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۱.
۴. قرآن شناخت، بهاء‌الدین خرمشاهی، طرح نو، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۴.
۵. داستان پیامبران (۲ جلد)، علی موسوی گرمسارودی، قدیانی، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۳.